

Analyses of Cultural Materials from the Neolithic and Chalcolithic Periods at the Qela Zeka Site in Khorram Abad County, Lorestan

Mohammad Bahrami¹

Type of Article: Research

Pp: 7-30

Received: 2025/09/6; Revised: 2026/04/25; Accepted: 2025/11/6

 <https://doi.org/10.66224/PJAS.1352.777.4>

Abstract

The Neolithic and Chalcolithic periods are the important periods of human life. The why and how of the transition process from the Paleolithic to the Neolithic in different regions is considered an important archaeological issue. Therefore, it is important to understand and study the sites related to this period to explain this process. Ghela Zeka Tape is located in Khorramabad, in the central Zagros region. Valuable information about the Neolithisation process, Neolithic, and Chalcolithic periods has been published from this area. Based on the results of the boundary determination, Ghela Zeka has an area of nearly three hectares. In this research, with the aim of introducing and explaining the data, the author has reviewed, studied, and compared the findings obtained from the Ghela Zeka, including stone tools, pottery sherds, and a sample of an animal figurine from the Neolithic and early Chalcolithic period. As a result of this research, was confirmed the possibility of the existence of layers from the Neolithisation period was raised and the presence of evidence from the pre-pottery and pottery Neolithic periods. These results were obtained from examining and comparing chipped stone materials such as various flake, mixed, pyramidal, and bullet-shaped cores, and tools such as notched, retouched blades/bladelets, and sickle blades, as well as pottery samples of the Roahel type. From the Chalcolithic period, evidence of pottery of the Bagh-e No and Giyan V types indicated a continuation of settlement from the Neolithic to the early Chalcolithic period. Based on radio carbon dating of the Bagh-e No culture and comparison with the Sialk I-III cultures on the Central Plateau, the Bagh-e No and Giyan V pottery cultures have been dated to the late 6th to late 5th millennium BC. As a result of this research, questions about the periods of the site and its role in the studies of this period are answered. The importance of this research is that by analyzing the materials of these important periods in Central Lorestan, it highlights the importance of future excavations to study the transition from Neolithic to Chalcolithic.

Keywords: Lorestan, Khorramabad, Neolithic, Chalcolithic, Qela Zeka.

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)
Journal of Archeology Department of
Archeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICHT).

Copyright © 2026 The Authors.
Published by Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICHT).
This work is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial
uses of the work are permitted, provided
the original work is properly cited.

© The Author(s)

1. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran.

Email: Bahrami.moh@lu.ac.ir

Citations: Bahrami M., (2026). "Analyses of Cultural Materials from the Neolithic and Chalcolithic Periods at the Qela Zeka Site in Khorram Abad County, Lorestan". *Parseh J. Archaeol. Stud.*, 9(34): 7-30. <https://doi.org/10.66224/PJAS.1352.777.4>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1352-en.html>

Introduction

The beginning of agriculture and domestication, the creation of architecture and building houses with simple and primitive materials, and the increase in population are some of the prominent features of the Neolithic period. Referring to these changes and developments, Bar-yosef refers to it as the most vital human revolution after 2.5 million years of cultural growth and evolution (Bar-Yosef, 2001: 117). The first studies on the Neolithic in western Iran were carried out by Robert Braidwood in Kermanshah (Braidwood et al., 1961). After a hiatus of about 30 years, research on this period resumed with the excavation of the Chogha Golan (Zeidi & Conard, 2013), Sheikhi Abad (Matthews et al., 2013), and Eastern Chia Sbez (Darabi et al., 2011), which continues to the present (Darabi et al., 2024). During this period, the formation and expansion of early villages took place, which reflects a multifaceted development in the societies of the region in various economic, social, and ritual fields, which is divided into the following sub-periods: Transitional Neolithic (9700-8000 BC), Pre-Pottery Neolithic (8000-7000 BC), and Pottery Neolithic (7000-6000 BC) (Darabi, 2024: 8). The Central Zagros Chalcolithic period covers a period of two thousand years from 5500 to 3300 (Henrickson, 1991: 278). Until the 1970s, the Central Zagros Chalcolithic period chronology of western Iran was based on the Giyan sequence, which both McCan and Dyson published based on the typology of Giyan V pottery (Henrickson, 1985: 63). This period has been divided by Elizabeth Henrickson into three phases: Lower, Middle, and Upper (Henrickson, 1985:66). This period in Lorestan had its own unique characteristics, so that its Lower period was different from other areas of the Central Zagros and had its own culture with local characteristics, which is known as the “Bagh-e No culture”. After the Bagh-e No, it was replaced by a pottery culture known as the Se-Gabi (SGP) and the Giyan Vc, which was related to the Ubaid culture in Mesopotamia and which Hole called the “Daurai phase” in the Khorram Abad valley (Hole, 2007:72). The Upper Chalcolithic, like the previous period, had its own characteristics, which were more closely related to and more strongly influenced by the growing Uruk culture in Mesopotamia and Susa II in the Suziana Plain, which in the Central Zagros is comparable and recognizable with the Godin VI period (Young, 1969).

Since the Ghela Zeka Tape, with an area of nearly 3 hectares, has reliable and strong evidence of Neolithic and Chalcolithic periods in Khorram Abad, analyzing its cultural findings with the aim of introducing and explaining the importance of this work is an undeniable necessity. The evidence studied in this research shows that Ghela Zeka can have a prominent position as one of the key Neolithic and Chalcolithic sites in the Central Zagros. Given the extensive settlement and diversity of material finds, questions about the periods of settlement of the Tape, cultural interactions with surrounding areas, and its importance in studies of the Neolithic and Early Chalcolithic arise, which are addressed in this study. It seems that Ghela Zeka had settlements from different stages of the Neolithic period, which played an important role in the transition to the Early Chalcolithic and the Bagh-e No in Central Lorestan.

Identified Traces

Ghela Zeka is located in Dehpir district of the Khorram Abad county, 10 km northeast of Khorramabad city. This monument has a geographical location of 48° 46' 67", 33° 55' 15" and 1475 masl (Fig. 1). The most important material findings from the Tape included chipped stones, pottery, and a clay figurine resembling boars.

The stone tools belonging to the Neolithic period were obtained from the excavated layers of the boundary determination pits, which included; various amorphous cores, pyramidal blades and blade lets and bullet cores, various types of simple and retouched blades, blade lets, chisels, scrapers, ridges and sickle blades (Figs. 3,4). The Ghela Zeka community mainly used chert in different colors and sometimes flint and obsidian to make and produce tools. The conglomerate outcrop 7 km west and southwest could have been the main source of this stone, which is distributed up to 3 km from the Tape (Fig. 2). Small fragments of obsidian in the layers of Ghela Zeka are an indication of trans-regional relations of the people of the site. Based on experimental studies in various sites in western Iran, this stone was probably supplied from the sources of Nimrud Dag in southeastern Anatolia (Renfrew, 1969: 430; Darabi & Glascock, 2013; Pullar, 1990: 12).

A total of 16 source samples were obtained from the exploration of boreholes located in the field, including 5 blade and blade let, 7 amorphous cores, and 5 mixed cores. During the excavation, 32 stone tool samples were obtained. The Neolithic pottery of Lorestan is known as the Roahol phase (Bahrami & Fazeli Nashli, 2016: 32). This pottery was first identified from the Neolithic Roahol site in the Khorramabad valley (Bahrami et al., 2012), which can be compared with the pottery of Mohammad Jafar in the Alikosh of Dehloran (Bahrami & Mohammadian, 2025: 61). Several pottery sherds similar to Roahol pottery were found from the Ghela Zeka, two of which were painted (Figs. 5-6: No: 5,6). Also, a clay figurine resembling a boar was found in the Neolithic layers of borehole number 10, measuring about 5 cm in length and 4 cm in height (Fig. 7).

As mentioned earlier, the Early Chalcolithic in Lorestan is known as the Baghe No culture. Most of the pottery from this period was found from the surface survey (Fig. 6), and only 3 samples were obtained from the determine the boundary (Fig. 8). The pottery of this period has straight and elongated edges and due to insufficient and incomplete firing has a gray paste and a mixture of straw. Their outer surface coating is buff or orange, decorated mainly with geometric and rarely human and possibly plant decorations in black and red (Figs. 5,6, Table. 1). Young has classified the pottery of this period into two groups IA and IB. Young's type IA pottery is a type of pottery with a mixture of straw and buff, which usually has thick walls, which Young has introduced as early pottery with a mixture of straw, and group IB he considers with the same characteristics but of the embossed type (Young, 1966:230). Goff has mentioned these potteries as early pottery (Goff, 1971:134). This type of pottery has also been reported in Chia Siah and Chia Zargaran of Tarhan (Schmidt et al., 1989; Goff, 1971), the upper layers of Abdul Hussein Tepe (Pullar 1990), and many sites in different cities of Lorestan.

Conclusion

Based on what has been said above, Ghela Zeka Tape encompasses a long settlement from the pre-pottery Neolithic period before the 7th millennium BC to the end of the 5th millennium BC. The presence of amorphous, pyramidal and mixed cores in this complex, along with ridges and dentils, indicates the possibility of settlement in the transitional Neolithic period before the 8th millennium BC. The presence and abundance of tools made on blades and blade lets, including sickle blades and bullet cores, reflects the existence of a possible agricultural community at Ghela Zeka in the 8th millennium BC. Ghela Zeka, like many Neolithic sites in western Iran, entered into trans-regional interactions during this period and received and produced obsidian chipped stones. Given the area of the site, which is more than 3 hectares, this agricultural community was probably a settlement. No settlement of this period has been identified in Lorestan so far, and Ghela Zeka may be considered one of the most extensive Neolithic sites in western Iran. The discovery of an animal figurine could be a sign of a society with ritual and symbolic dimensions. Another important feature of Ghela Zeka is the presence of the Pre-pottery Neolithic following the Pottery Neolithic, which could help explain the transition between these two periods in the 7th millennium BC in the region and the differences in tool industries and livelihoods of its people. The continuity of settlement from the Neolithic to the Lower Chalcolithic is important, as reliable pottery evidence from the Bagh-e No and possibly Giyan V has been found. Perhaps one of the most important questions in the archaeology of Lorestan and western Iran, namely when, why and how the transition from the Neolithic to the Chalcolithic and its biological aspects, can be answered in scientific excavations. Based on available data, Ghela Zeka was inhabited until the late 5th millennium BC and then abandoned. Ultimately, an accurate understanding of the time and various aspects of life at Ghela Zeka requires scientific exploration and providing an absolute dating of it.

Acknowledgments

The author extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest, either personal or financial, that could have influenced the content or conclusions presented in this research.

بررسی و مطالعه شواهد فرهنگی دوران نوسنگی و مس‌وسنگ تپه قلازکة شهرستان خرم‌آباد، لرستان

محمد بهرامی^{ID}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۳۰ - ۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۵

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.66224/PJAS.1352.777.4>

چکیده

دوره نوسنگی و مس‌وسنگ از جمله ادوار مهم زیست بشر هستند. چرایی و چگونگی فرآیند انتقال از پارینه‌سنگی به نوسنگی در مناطق مختلف از مسائل مهم باستان‌شناسی به حساب می‌آید؛ بنابراین، شناخت و مطالعه محوطه‌های مربوط به این دوره برای توضیح این فرآیند اهمیت پیدا می‌کند. تپه قلازکة در خرم‌آباد لرستان و در منطقه زاگرس مرکزی قرار گرفته است. از این منطقه اطلاعات ارزشمندی درخصوص روند نوسنگی شدن و دوران نوسنگی و مس‌وسنگ به چاپ رسیده است. براساس نتایج تعیین حریم، تپه قلازکة دارای وسعتی نزدیک به سه هکتار است. نگارنده در این پژوهش با هدف معرفی و توضیح داده‌ها به بررسی، مطالعه و هم‌سنجی یافته‌های به دست آمده از تپه قلازکة، شامل: دست‌ابزارهای سنگی، شواهد سفالی و یک نمونه پیکرک حیوانی از دوره نوسنگی و مس‌وسنگ قدیم پرداخته است. در نتیجه این پژوهش، احتمال وجود لایه‌های استقرار از دوره انتقالی نوسنگی، مطرح و حضور شواهد دوره‌های نوسنگی بی‌سفال و باسفال مورد تأیید قرار گرفت. این نتایج از بررسی و مقایسه دست‌ساخته‌های سنگی هم‌چون سنگ‌مادرهای مختلف تراشه، مختلط، هرمی و فشنگی و ابزارهایی هم‌چون: کنگره‌دارها، تیغه‌های روتوش‌دار و تیغه‌های داس و هم‌چنین نمونه‌های سفالی گونه رواهل به دست آمد. از دوره مس‌وسنگ شواهد سفالی نوع باغ‌نو و گیان ۷ نشانی از تداوم استقرار از دوره نوسنگی به مس‌وسنگ قدیم بود. براساس تاریخ‌گذاری مطلق کربن ۱۴ از فرهنگ باغ‌نو و مقایسه با فرهنگ‌های سیلک I-III در فلات مرکزی، فرهنگ سفالی باغ‌نو و گیان ۷ به اواخر هزاره ششم تا اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد تاریخ‌گذاری شده‌اند. در نتیجه، این پژوهش به پرسش‌هایی درباره دوره‌های فرهنگی محوطه و نقش آن در مطالعات این دوران پاسخ داده می‌شود. اهمیت این پژوهش در این است که با تجزیه و تحلیل شواهد فرهنگی این دوره‌های مهم در لرستان مرکزی، اهمیت کاوش‌های آینده را برای مطالعه چگونگی انتقال از نوسنگی به مس‌وسنگ برجسته می‌نماید.

کلیدواژگان: لرستان، خرم‌آباد، نوسنگی، مس‌وسنگ، قلازکة.

۱. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.

Email: bahrami.moh@lu.ac.ir

ارجاع به مقاله: بهرامی، محمد، (۱۴۰۴). «بررسی و مطالعه شواهد فرهنگی دوران نوسنگی و مس‌وسنگ تپه قلازکة شهرستان خرم‌آباد، لرستان». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۹ (۳۴): ۳۰-۷. <https://doi.org/10.66224/PJAS.1352.777.4>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1352-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. © ۱۴۰۴ ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)

مقدمه

در جغرافیای خاور نزدیک دو دوره نوسنگی و مس‌وسنگ با سکونت بشر در نخستین روستاها در حدود ۸۰۰۰ پ.م. شروع می‌شود و با آغاز شهرنشینی در حدود ۳۰۰۰ پ.م. پایان می‌یابد. در این دوره، انسان شکارگر/گردآورنده پارینه‌سنگی به دوره تولید خوراک نوسنگی گام نهاد که یکی از دوره‌های سرنوشت‌ساز و تعیین‌کننده در تاریخ زیست بشر است. شروع کشاورزی و اهلی‌سازی جانورانی چون بز و گوسفند، ایجاد معماری و ساخت خانه با مصالح ساده و ابتدایی و شکل‌گیری نخستین اجتماعات روستایی و افزایش جمعیت از ویژگی‌های بارز این دوره است. «باریوسف» در اشاره به این تغییر و تحولات از آن به عنوان حیاتی‌ترین انقلاب بشر پس از ۲/۵ میلیون سال رشد و تکامل فرهنگی یاد می‌کند (Bar-Yosef, 2001: 117). تقریباً تمامی نظریات مطرح برای توضیح چرایی دوره انتقالی نوسنگی شدن بر روی جنوب غرب آسیا متمرکز بوده‌اند (مک‌کارتز، ۱۳۹۰: ۲۲۲). نخستین مطالعات درباره نوسنگی در غرب ایران توسط «رابرت بریدوود» در کرمانشاه به انجام رسید (Braidwood et al., 1961). پژوهش‌های این دوره در سالیان بعد توسط شاگردان بریدوود و پژوهشگران دیگر در غرب و جنوب غرب ایران ادامه یافت که اطلاعات ارزشمندی از اهمیت زاگرس مرکزی و مناطق پیرامونی در دوره نوسنگی گزارش شد (Darabi, 2015). پس از وقفه‌ای حدود ۳۰ ساله، پژوهش‌های مربوط به این دوره با کاوش تپه‌های چغاگلان (Zeidi & Conard, 2013)، شیخی‌آباد (Matthews et al., 2013) و چیا سبز شرقی (Darabi et al., 2011) از سر گرفته شد که تا امروز ادامه دارد (Darabi et al., 2024). در این دوره، شاهد شکل‌گیری و گسترش روستاهای آغازین که بیانگر تطوری چندجانبه در جوامع منطقه در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و آئینی هستیم که به زیردوره‌های نوسنگی انتقالی (۸۰۰۰-۹۷۰۰ پ.م.)، نوسنگی بی‌سفال (۷۰۰۰-۸۰۰۰ پ.م.) و نوسنگی باسفال (۶۰۰۰-۷۰۰۰ پ.م.) تقسیم می‌شود (دارابی، ۱۴۰۳: ۸). این سیر رو به رشد در دوره مس‌وسنگ شتاب بیشتری پیدا کرد، تا جایی‌که در بخش پایانی آن که با نام فرهنگ اوروک در بخش بزرگی از خاور نزدیک شناخته می‌شود، شاهد گسترش فعالیت‌های تجاری-اقتصادی، رشد نهادهای سیاسی-مذهبی و پیچیدگی‌های اجتماعی با مرکزیت جنوب بین‌النهرین و جنوب غرب ایران هستیم (Algaze, 1993: 27-84). دوره مس‌وسنگ در زاگرس مرکزی مدت‌زمانی دوهزار ساله از ۵۵۰۰ تا ۳۳۰۰ پ.م. را پوشش می‌دهد (Henrickson, 1991: 278).

تا دهه ۱۹۷۰م. گاهنگاری دوره مس‌وسنگ زاگرس مرکزی غرب ایران براساس توالی تپه گیان بود، که هم «مک‌کان» و هم «دایسون» براساس گونه‌شناسی سفال‌های گیان V آن را منتشر کردند (Henrickson, 1985: 63). این دوره توسط «الیزابت هنریکسون» به سه مرحله کوتاه‌تر قدیم، میانی و جدید تقسیم شده است (Henrickson, 1985: 66). شواهد باستان‌شناسی در طول دوره مس‌وسنگ در دره خرم‌آباد گویای استقرار مداوم و شاید چنان‌چه «فرانک هول» بیان می‌دارد با گسست‌های کوتاه‌مدت همراه بوده است (Hole, 2007: 72). این دوره در لرستان دارای ویژگی‌های منحصر به خود بوده، به طوری‌که دوره قدیم آن با نواحی دیگر زاگرس مرکزی متفاوت است و فرهنگی خاص خود با ویژگی‌هایی محلی داشته است که به نام «فرهنگ باغ‌نو» شناخته می‌شود. پس از فروپاشی فرهنگ باغ‌نو، فرهنگ سفالی معروف به «سه‌گابی منقوش» (SGP) و «گیان Vc» که در ارتباط با فرهنگ عبید در بین‌النهرین بوده و فرانک هول آن را «فاز دارایی» در دره خرم‌آباد نام‌گذاری نموده (Ibid) جایگزین آن می‌شود. این مرحله، دارای ارتباطات قوی با تمام فرهنگ‌های ساکن در زاگرس مرکزی است و هم‌بستگی فرهنگی در این حوضه وسیع در ارتباط با بین‌النهرین به وجود می‌آید. دوره مس‌وسنگ جدید نیز بر روال دوره پیشین دارای ویژگی‌های خاص خود بوده که در کل زاگرس مرکزی و در ارتباط بیشتر و تحت تأثیر شدیدتر فرهنگ‌های روبه‌رشد اوروک در میان‌رودان و شوش II در دشت شوشان بوده است که در زاگرس مرکزی با دوره‌های گودین VI و V قابل مقایسه و شناخته می‌شود (Young, 1969).

از آنجایی که تپه قلازکه با وسعتی نزدیک به ۳ هکتار دارای شواهد مطمئن و قوی از دوره‌های مهم نوسنگی و مس‌وسنگ در خرم‌آباد است، تجزیه و تحلیل یافته‌های فرهنگی آن با هدف معرفی و توضیح اهمیت این اثر ضرورتی انکار ناپذیر است. شواهد مورد مطالعه در این پژوهش نشان می‌دهد که تپه قلازکه می‌تواند به عنوان یکی از محوطه‌های کلیدی نوسنگی و مس‌وسنگ قدیم در زاگرس مرکزی جایگاهی برجسته داشته باشد.

پرسش و فرضیه پژوهش: در بررسی سطحی و نتایج حاصل از گمانه‌زنی تعیین حریم تپه قلازکه در شهرستان خرم‌آباد، شواهد خوبی از داده‌های فرهنگی مربوط به دوران نوسنگی و مس‌وسنگ یافت شد. با توجه به گستردگی استقرار و تنوع یافته‌های فرهنگی از تپه، پرسش‌هایی درباره دوره‌های استقرار تپه، برهم‌کنش‌های فرهنگی با مناطق پیرامون و اهمیت آن در مطالعات دوران نوسنگی و مس‌وسنگ آغازین مطرح است که در این پژوهش به آن‌ها پرداخته می‌شود. به نظر می‌رسد تپه قلازکه دارای استقرارهایی از مراحل مختلف نوسنگی باشد که در انتقال به دوره مس‌وسنگ قدیم و فرهنگ باغ‌نو در لرستان مرکزی دارای استقرار مهم بوده است.

روش پژوهش: از آنجایی که در گذشته مطالعات خوبی درباره دوران نوسنگی و مس‌وسنگ زاگرس مرکزی و غرب ایران صورت گرفته است، در این پژوهش با بررسی، مطالعه و مقایسه یافته‌ها با شواهد گزارش شده از محوطه‌های منطقه و استان لرستان، دوره‌بندی محوطه مشخص می‌شود. نگارنده در این پژوهش با بهره‌گیری از روشی تحلیلی-استقرایی، یافته‌های پژوهش را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد.

پیشینه پژوهش

در سال ۱۹۷۸ م.، تپه عبدالحسین در شمال غرب لرستان توسط «جودیت پولار» مورد گمانه‌زنی قرار داد؛ وی معتقد بود که تپه متعلق به دوره نوسنگی بی‌سفال و باسفال است و تاریخ استقرار در تپه را برپایه نمونه‌های تاریخ‌گذاری رادیوکربن بین هزاره هفتم و پنجم پیش از میلاد تاریخ‌گذاری نموده است. از نخستین ساکنان تپه جز چهار نمونه چاله ذخیره مواد خوراکی در کف لایه استقرار که سطح داخلی آن‌ها دارای اندود گل بود، شواهد معماری دیگری یافت نشد. همین مسئله باعث شده تا کاوشگر بر استفاده موقت و فصلی از محوطه به مانند لایه E گنج‌دره، لایه‌های بدون سفال تپه گوران و آسیاب تأکید نماید (Pullar, 1990). «حجت دارابی» در سال ۱۳۸۷ ه.ش. تپه چپاسبز شرقی در ساحل شرقی رودخانه سیمره و در حوضه آب‌ریز سد سیمره در استان لرستان را کاوش نمود. دارابی براساس نمونه‌های کربن ۱۴، چپاسبز شرقی را به اوایل هزاره نهم تا اوایل هزاره هفتم پیش از میلاد و دوره نوسنگی پیش از سفال تاریخ‌گذاری کرد (Darabi et al., 2011). در سال ۱۳۸۸ ه.ش. محوطه نوسنگی کلک اسدمراد در غرب پلدختر توسط «بابک مرادی» کاوش شد. تاریخ استقرار در این محوطه براساس سه نمونه کربن ۱۴ به ۸۵۰۰ تا ۸۳۰۰ پ.م. می‌رسد. ۹۵٪ بقایای استخوانی محوطه مربوط به بزسانان (بز و گوسفند) بود که شامل نمونه‌های اهلی و گونه‌های وحشی بود (Moradi et al., 2016: 1-4). بررسی‌های باستان‌شناسی که در دهه گذشته در لرستان انجام گرفت، منجر به شناسایی ۱۷ استقرار جدید شد. بیشتر این استقرارها به دوره نوسنگی بی‌سفال تعلق داشتند و سه محوطه دارای سفال‌های گونه و فاز رواهل^۱ بودند (Bahrami & Abbasnejad Serešti, 2017).

از آنجایی که عمده شواهد سفالی تپه قلازکه مربوط به دوره مس‌وسنگ قدیم و فرهنگ‌های باغ‌نو و گیان V هستند در اینجا به جهت جلوگیری از طولانی شدن متن، تنها به پیشینه پژوهش این دوره پرداخته می‌شود. این دوره در کنگاور با سفال سه‌گابی C (فاز شهین‌آباد یا گودین XI) شناخته می‌شود که با سه نمونه رادیوکربن به قرون پایانی هزاره پنجم تاریخ‌گذاری شده است. مس‌وسنگ قدیم در ماهیدشت با سفال جی (J. Ware) شناخته می‌شود (Henrickson, 1985: 69).

این سفال ظریف از نظر بافت، فرم ظروف و شیوه رنگ‌آمیزی قابل مقایسه با سفال‌های نوع حلف در بین‌النهرین است (Levine & Young, 1986: 19). این فرهنگ‌ها در لرستان غایب هستند و فرهنگ باغ‌نورایج است (Hole, 2007: 71). از این دوره استقرارهای فراوانی از نقاط مختلف لرستان و خرم‌آباد گزارش شده است. «کایلریانگ» در بررسی غرب ایران، این نوع سفال‌ها را در گروه IA و IB با عنوان سفال‌های آغازین با آمیزه کاه معرفی کرده است (Young, 1966: 230-231) و فرانک هول این نوع سفال‌ها را به دوره روستانشینی قدیم متعلق می‌داند (هول، ۱۳۸۱: ۱۱۸). «کالرگاف» هم از این نوع سفال‌ها با نام «گونه اولیه» ذکر می‌کند (Goff, 1971: 134). اگرچه تاریخ و نوع دقیق گروه (IA) مشخص نیست، اما پراکندگی این ظروف با پراکندگی سفال باغ‌نو (IB) هم‌پوشانی دارد (پرویز، ۱۳۸۷). این سفال در لایه‌های بالایی تپه عبدالحسین توسط «پولار» به عنوان مرحله نوسنگی با سفال شناخته شده است. تا به حال اظهارنظرهای متفاوتی حول و حوش این فرهنگ و بازه زمانی آن ارائه شده است. فرانک هول (۲۰۰۷: ۷۱) براساس تاریخ‌گذاری رادیوکربن آن را به ۵۰۰۰ پ.م. و در جایی دیگر با اشاره به یک تاریخ‌گذاری رادیوکربن آن را متعلق به ۴۸۹۵-۵۴۲۰ پ.م. تاریخ‌گذاری نموده است (هول، ۱۳۸۱: ۱۳۸، جدول ۳) و معتقد است که باغ‌نو قدیمی‌تر از تاریخ‌های رادیوکربن آن است و آن را با سامره و عبید قدیم در بین‌النهرین هم‌زمان دانسته است (Hole, 2007: 71-72). البته قبل از ایشان خانم گاف نیز به تشابهات بین این سفال‌ها با فرهنگ سامره اشاره نموده است (Goff, 1971: 134). «مک‌دانلد» براساس یک تاریخ‌گذاری رادیوکربن، قدمت باغ‌نورا ۴۲۵۰ پ.م. دانسته و سفال‌های آن را با سفال‌های تپه C سه‌گابی و گیان VA، سیلک III، قلعه رستم در بختیاری و نیز باکون A در فارس قابل مقایسه دانسته و معتقد است که قدمت باغ‌نو احتمالاً به نیمه دوم هزاره پنجم پیش از میلاد می‌رسد (McDonald, 1979: 530). «احمد پرویز» که در دو دهه گذشته بررسی‌های روشمندی در بروجرد، دورود و خرم‌آباد انجام داده، معتقد است: می‌توان سفال باغ‌نورا درون مرحله‌ای انتقالی از اواخر نوسنگی متأخر تا دوره مس و سنگ قدیم، که فاصله سراب جدید تا گیان VA را پر می‌کند، جای داد (پرویز، ۱۳۸۷: ۹). «بهرامی» و «فاضلی» با بررسی تمام این نظریات و مقایسه داده‌های سفالی با فرهنگ‌های هم‌زمان فلات مرکزی، تاریخی هزارساله بین اواخر هزاره ششم تا اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد را برای فرهنگ باغ‌نو پیشنهاد نمودند (بهرامی و فاضلی، ۱۳۹۵: ۳۶).

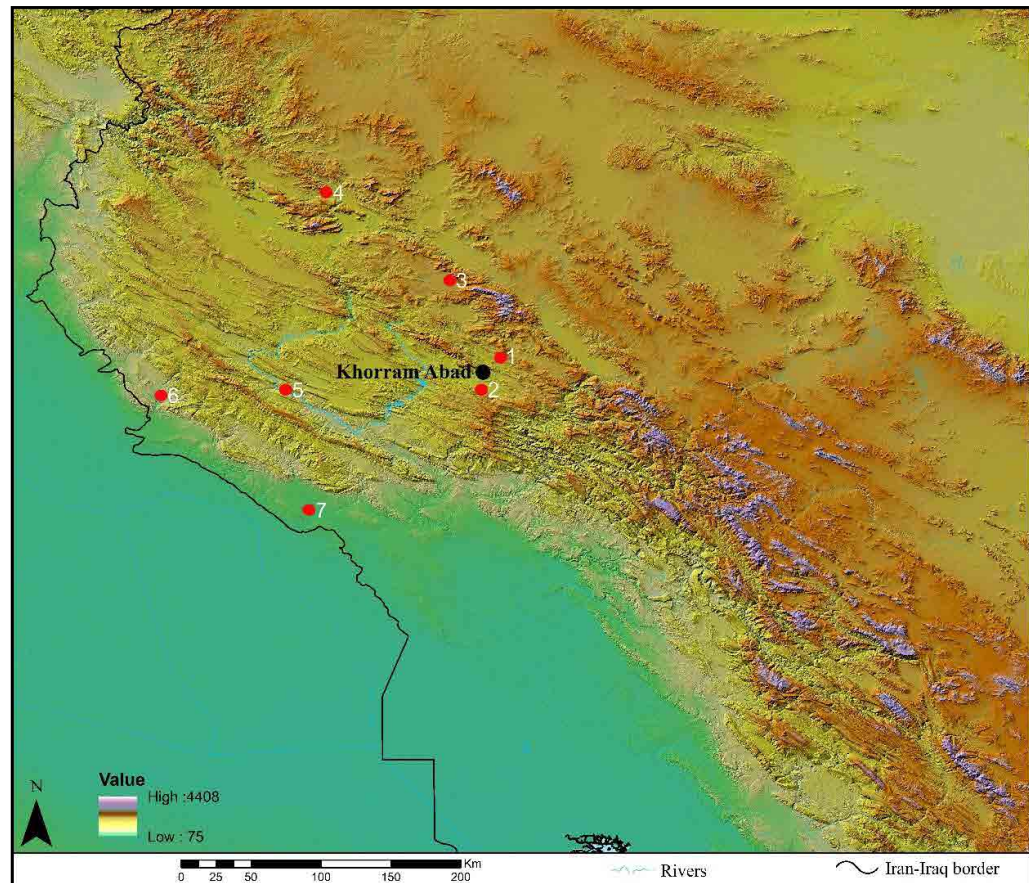
تپه قلازکه

تپه قلازکه (Ghela Zeka) در دهستان ده‌پیر شمالی بخش مرکزی شهرستان خرم‌آباد، در ۱۰ کیلومتری شمال شرق شهر خرم‌آباد، بر سر راه بیران‌شهر و در ضلع جنوبی روستای دره‌ساک سفلی قرار دارد. این اثر دارای موقعیت جغرافیایی ۴۸° ۴۶' ۶۷" طول ۳۳° ۵۵' ۱۵" عرض جغرافیایی و ۱۴۷۵ متر ارتفاع از سطح دریا است (تصویر ۱). این منطقه شامل یک ریزدشت میان‌کوهی با خاک حاصلخیز و منابع آبی به صورت چشمه‌سارهای دائمی است که از کوه‌های شمالی دشت سرچشمه می‌گیرند. تپه قلازکه در دامنه جنوبی ارتفاعات موسوم به: سیاکوه و ریمله و حاشیه شمالی دشت ده‌پیر شکل گرفته و دارای طول شمالی-جنوبی ۲۴۰ متر، عرض شرقی-غربی ۱۵۰ متر و ارتفاع ۶ متر از سطح زمین‌های اطراف است. این تپه در سال ۱۳۸۸ ه.ش. به ثبت آثار ملی رسید و در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۳ ه.ش. طی دو فصل توسط گروه باستان‌شناسی دانشگاه لرستان مورد گمانه‌زنی به منظور تعیین حریم قرار گرفت (بهرامی، ۱۴۰۴).

نتایج حاصل از بررسی سطحی و گمانه‌های تعیین حریم تپه، نشان از وجود یک استقرار مهم با نزدیک به ۳ هکتار وسعت از دوره نوسنگی و مس و سنگ قدیم در منطقه دارد. لازم به ذکر است، از این تپه علاوه بر شواهد دوره نوسنگی و مس و سنگ قدیم، سفال‌های دوران مس و سنگ جدید،

مفرغ، اشکانی، ساسانی و قرون میانه اسلامی نیز یافت شد که به دلیل ضعیف بودن شواهد سفالی و اهمیت ویژه دوران نوسنگی و مس‌وسنگ قدیم محوطه، در این پژوهش صرفاً به شواهد و اهمیت تپه قلازکه در این دو دوره پرداخته می‌شود.

مهم‌ترین یافته‌های فرهنگی که از تپه به دست آمد، شامل: دست‌آزار سنگی، سفال، یک عدد پیکرک گلی شبیه گراز یا جوجه تیغی و داده‌های استخوانی بود که در ادامه به صورت جداگانه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

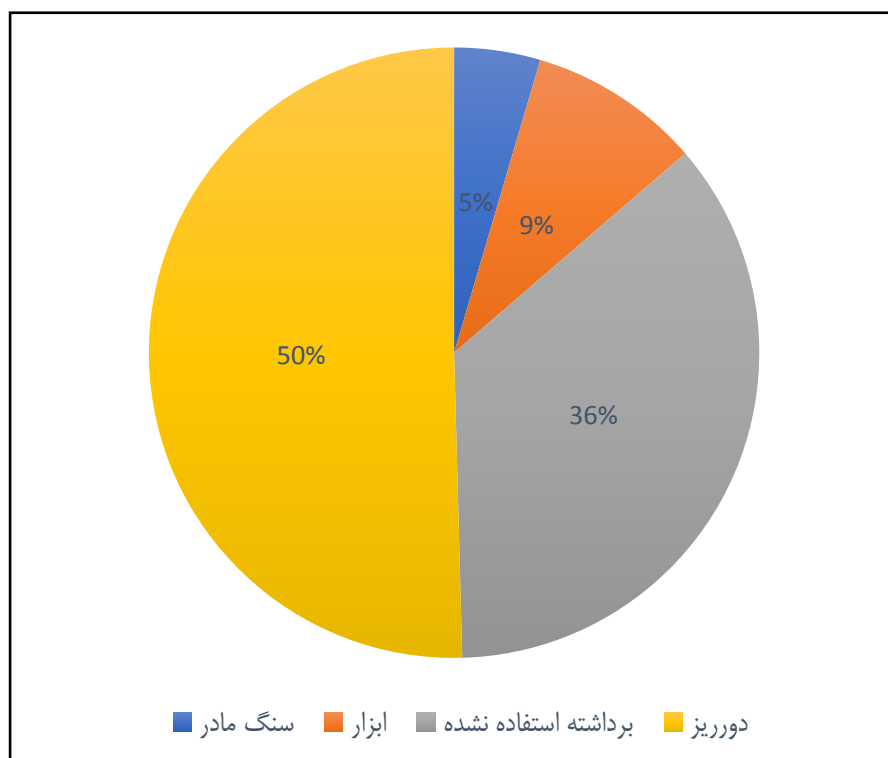
تصویر ۱: موقعیت تپه قلازکه و برخی محوطه‌های نوسنگی غرب ایران (نقشه: حمزه قبادی زاده).

Fig. 1: Location of Ghela Zeka Tape and some Neolithic sites in western Iran (Map: H. Ghobadizadeh), (1: Ghela Zeka, 2: Roahol, 3: Abdul Hossein, 4: Sheikhi Abad, 5: East Chia Sabz, 6: Chogha golan, 7: Ali Kosh).

دوره نوسنگی

عمده دست‌آزارهای سنگی متعلق به دوره نوسنگی از لایه‌های کاوش شده گمانه‌های تعیین حریم به دست آمد که شامل: سنگ مادرهای مختلف تراشه بی‌شکل، تیغه و ریزتیغه هرمی و فشنگی با تکنیک فشاری، انواع تیغه‌های ساده و روتوش دار، ریزتیغه، اسکنه، خراشنده انتهایی و جانبی، کنگره‌دارها و تیغه‌های داس بودند. جامعه قلازکه برای ساخت و تولید دست‌آزارها عمدتاً از سنگ چرت در رنگ‌های مختلف و بعضاً از فلینت و ابسیدین استفاده کرده‌اند. منابع خام سنگ چرت و فلینت در محل پیرامون وجود دارد. برون زد کنگلومرایی در ۷ کیلومتری غرب و جنوب غرب می‌توانسته منبع اصلی تأمین این سنگ باشد که پراکنش آن تا ۳ کیلومتری تپه می‌رسد (تصویر ۲). شاید یکی از دلایل شکل‌گیری محوطه، علاوه بر منابع آب کافی، دشت حاصلخیز، چراگاه و منابع وحش کوهستان، وجود منابع در دسترس سنگ خام بوده باشد. قطعات اندک سنگ ابسیدین در

لایه‌های قلازکه نشانی از روابط فرامنطقه‌ای مردمان محوطه است. براساس مطالعات آزمایشگاهی در محوطه‌های مختلف غرب ایران، به احتمال این سنگ از منابع نمرودداغ در جنوب شرق آناتولی تأمین شده است (Renfrew, 1969: 430; Darabi & Glascock, 2013; Pullar, 1990: 12).

نمودار ۱: نسبت دست ساخته‌های سنگی یافت شده از تپه قلازکه (نگارنده، ۱۴۰۴).

Chart 1: Proportion of chipped stones found from Ghela Zeka Tape (Author, 2025).

تصویر ۲: موقعیت تپه قلازکه در شمال دشت ده‌پیر، شهر خرم‌آباد و برونزد کنگلومرا (نگارنده، ۱۴۰۴).

Fig. 2: Location of Ghela Zeka Tape in the north of Dehpir Plain, Khorramabad city and the conglomerate outcrop (Author, 2025).

در کل ۱۶ نمونه سنگ‌مادر از کاوش گمانه‌های واقع در عرصه به‌دست آمد که شامل ۵ عدد سنگ‌مادر تیغه و ریزتیغه با تکنیک فشاری، ۷ عدد سنگ‌مادر تراشه بی‌شکل و ۵ عدد سنگ‌مادر مختلط تراشه و تیغه بود. از آنجایی که برخی از سنگ‌مادرهای تراشه و مختلط از لایه‌های آشفته نوسنگی و مس‌وسنگ قدیم به‌دست آمدند، می‌توان بیشترین تعداد سنگ‌مادرهای مربوط به دوره نوسنگی را از نمونه‌های فشنگی یک‌سویه دانست (تصویر ۳). در طی کاوش ۳۲ نمونه ابزارسنگی به‌دست آمد. بیشترین آمار متعلق به ابزارهای ساخته‌شده بر روی تیغه‌ها و ریزتیغه‌ها با ۲۳ نمونه و ابزارهای ساخته‌شده بر روی تراشه‌ها و ابزارهایی مانند: درفش، سرپیکان و اسکنه نیز درمجموع ۹ نمونه بودند. این نمونه ابزارهای سنگی در محوطه‌های شاخص نوسنگی منطقه به فراوانی گزارش و تحلیل شده‌اند (دارابی، ۱۳۹۲؛ Vahdati Nasab et al., 2013) و در دره خرم‌آباد نیز پیش از این شواهد این دوره گزارش شده است (Bahrami et al., 2012). در بین ابزارها سه نمونه تیغه داس نیز وجود داشت. وجود تیغه‌های داس از اهمیت بالایی برخوردار بوده و معمولاً در ارتباط با الگوی معیشت و کشاورزی قابل بحث هستند (دارابی، ۱۳۹۲: ۱۶). حضور سه تیغه داس در میان یافته‌های محدود این پژوهش شاید گواهی بر کشاورزان یکجانشین در قلازکه باشد.

تصویر ۳: نمونه سنگ‌مادرهای به‌دست آمده از تپه قلازکه: (۱) سنگ‌مادر هرمی مختلط یک‌سویه، ۲ و ۳) سنگ‌مادر تراشه، ۴ و ۶) سنگ‌مادر فشنگی، ۵) سنگ‌مادر زبانی شکل (نگارنده، ۱۴۰۴).

Fig. 3: Samples of cores obtained from the Ghela Zeke Hill: 1) Unidirectional mixed pyramidal core, 2-3) Flake core, 4-6) Bullet shape core (Author, 2025).

تعداد برداشته‌های استفاده‌نشده به‌دست آمده ۱۲۶ قطعه بود که شامل: تیغه‌ها، ریزتیغه‌ها و تراشه‌ها بودند. این یافته‌ها هم بیشتر از سنگ چرت در رنگ‌های مختلف و کمتر فلینت و دو نمونه از سنگ ابسیدین بودند. این قطعات باوجودی که دارای شکل و شمایل ابزارها هستند، ولی چون فاقد روتوش و هرگونه شواهد استفاده‌ای هستند، در ردیف برداشته‌های استفاده‌نشده قرار

می‌گیرند که در فرآیند تولید ابزار یا اصلاح سکوی ضربه ایجاد شده‌اند. تعداد ۱۷۷ قطعه هم دورریز از این گمانه یافت شد که در فرآیند تولید دست‌ابزارهای سنگی در همه محوطه‌ها دیده می‌شوند.

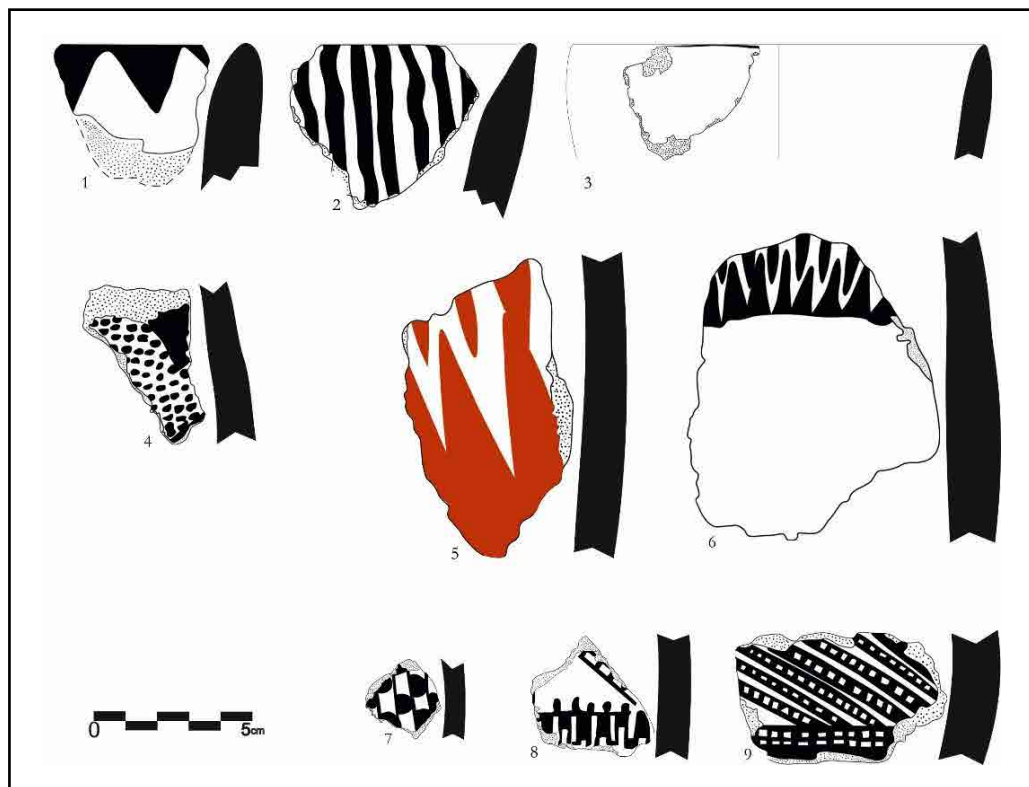

تصویر ۴: نمونه دست‌ابزارهای به دست آمده از تپه قلازکه: ۱ و ۲) تیغه کنگره‌دار، ۳) تیغه روتوش دار، ۴) درفش، ۵ و ۸) تیغه داس، ۶ و ۷) خراشنده انتهایی و جانبی، ۹ و ۱۰) سوراخ‌کننده، ۱۱) ریزتیغه ابسیدینی (نگارنده، ۱۴۰۴).

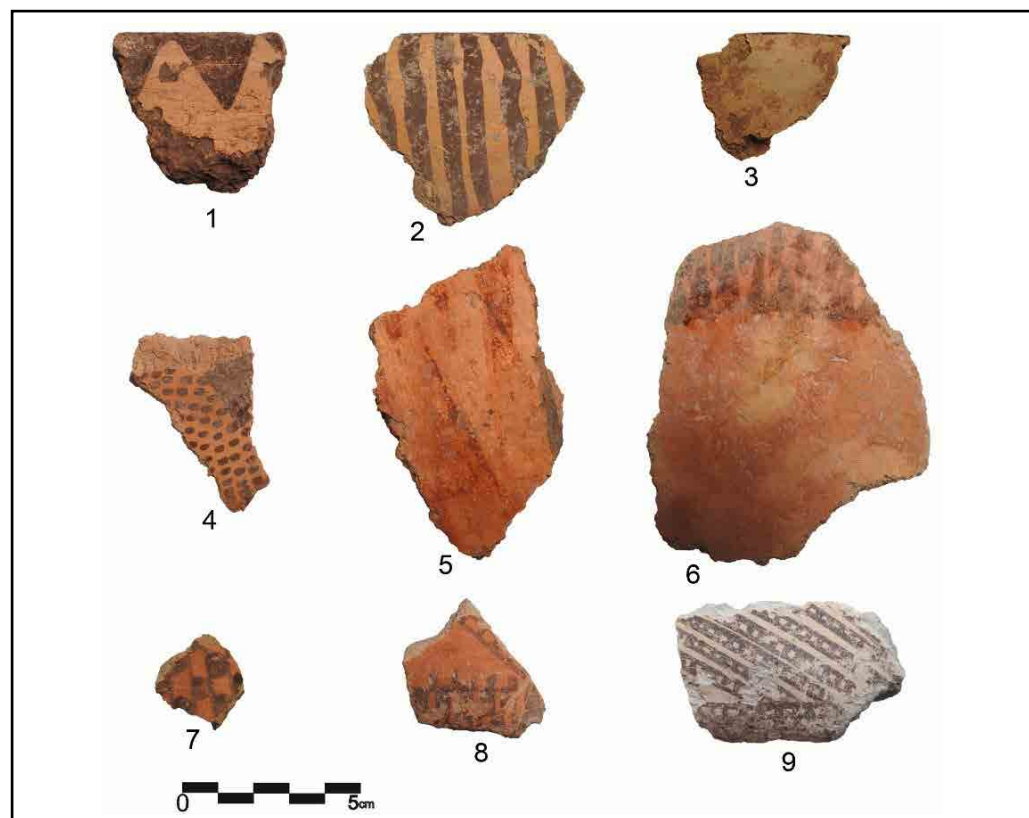
Fig. 4: Samples of Chipped stones obtained from the Ghela Zeke Hill: 1,2) Notched-Denticulate Blades, 3) Retouched Blade, 4) Drill, 5,8) sickle Blades, 6,7) Side and End Scraper, 9,10) Borer, 11) Obsidian Bladelet (Author, 2025).

سفال نوسنگی لرستان با نام «فاز رواهل» (Roahol) شناخته می‌شود (بهرامی و فاضلی، ۱۳۹۵: ۳۲). این سفال برای نخستین بار از تپه نوسنگی رواهل در دره خرم‌آباد شناسایی شد (Bahrami et al., 2012) که قابل هم‌سنجی با سفال‌های محمدجعفر در تپه علی‌کش دهلران است (بهرامی و محمدیان، ۱۴۰۳: ۶۱). از تپه قلازکه چند قطعه سفال شبیه سفال رواهل یافت شد که دو قطعه بدنه از آن‌ها منقوش بود (تصاویر ۵ و ۶: شماره‌های ۵ و ۶). این دو نمونه از نظر ویژگی‌های فنی و تزئین شبیه به هم هستند و تنها تفاوت در رنگ نقوش است که یکی دارای تزئین به رنگ قرمز و دیگری به رنگ سیاه است. این دو قطعه سفال دارای خمیره خاکستری و پوشش نارنجی با لکه‌های زرد رنگ هستند. تزئین دندان کوسه‌ای یا هفت و هشت‌های فرورفته درهم، باوجود تفاوت در رنگ و اندازه، مانند هم هستند. این سفال‌ها از نظر ویژگی‌های فنی تولید و پوشش سطح قابل مقایسه با سفال نوسنگی رواهل دره خرم‌آباد هستند.

هم‌چنین از لایه‌های نوسنگی گمانه شماره ۱۰، یک نمونه پیکرک گلی شبیه به گراز/جوجه تیغی یافت شد که دارای طول حدود ۵ و ارتفاع ۴ سانتی‌متر بود (تصویر ۷). این پیکرک که دارای دُم

تصویر ۵. طرح نمونه سفال‌های شاخص گردآوری شده از سطح تپه (طرح: فاطمه خانی؛ نگارنده، ۱۴۰۴).
Fig. 5. Sample design of pottery collected from the surface of Ghela Zeka (Design: F. Khani; Author, 2025).

تصویر ۶. عکس نمونه سفال‌های شاخص گردآوری شده از سطح تپه (نگارنده، ۱۴۰۴).
Fig. 6. Photograph of a pottery samples collected from the surface of Ghela Zeka (Author, 2025).

جدول ۱: جدول مشخصات فنی گونه‌های سفالی تصویر ۶ (نگارنده، ۱۴۰۴).

Tab. 1: Table of technical specifications of pottery varieties of Fig. 6 (Author, 2025).

ردیف	گونه	توصیف	گاهنگاری	مقایسه
۱	لبه	خمیره خاکستری، پوشش نخودی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت خشن، نقش هندسی	مس‌وسنگ قدیم	پرویز، ۱۳۸۵: ۱۱۳؛ گیرشمن، B10، ۱۳۷۹: ۲۲۱؛ لوحه ۴۳،
۲	لبه	خمیره خاکستری، پوشش نخودی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت خشن، نقش هندسی		Pullar, 1990: 167, Fig. 62: 2; Schmidt <i>et al.</i> , 1989: pl. 67: f
۳	لبه	خمیره نخودی، پوشش نخودی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی، نقش هندسی	مس‌وسنگ قدیم	Pullar, 1990: Fig. 62: 20
۴	بدنه	خمیره نخودی، پوشش نخودی نارنجی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی، نقش هندسی؟	مس‌وسنگ قدیم	Schmidt <i>et al.</i> , 1989: pl. 67: g; Contenau & Girshman, 1935: pls. 49, 50, 51, 52, 56
۵	بدنه	خمیره خاکستری، پوشش نخودی نارنجی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت خشن، صیقل بر بیرون، نقش هندسی	نوسنگی	Bahrami <i>et al.</i> , 2012: 11, Fig. 7
۶	بدنه	خمیره خاکستری، پوشش نخودی نارنجی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی، صیقل بر بیرون، نقش هندسی	نوسنگی	Bahrami <i>et al.</i> , 2012: 11, Fig. 7
۷	بدنه	خمیره نخودی، پوشش نارنجی‌روشن، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی، نقش گیاهی؟	مس‌وسنگ قدیم	Goff, 1971: fig. 7: 10-12; Young 1969: fig. 8: 4, 12
۸	بدنه	خمیره خاکستری، پوشش نارنجی‌روشن، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی، نقش انسانی	مس‌وسنگ قدیم	بهرامی و فاضلی‌نشی، ۱۳۹۵: ۳۳، شکل ۴: ۳ Garfinkel, 2000: 69
۹	بدنه	خمیره خاکستری، پوشش نخودی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی، نقش پلکانی	مس‌وسنگ قدیم	Pullar, 1990: 165, Fig. 61: 25; Contenau & Girshman, 1935: pls. 40-44 گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۲۱؛ لوحه ۴۳، C6 و ۲۲۶: لوحه ۴۸ A6

تصویر ۷. عکس پیکرک گلی گراز یافت شده از تپه قلازکه (نگارنده، ۱۴۰۴).

Fig. 7: Photo of a clay figurine of a boar found from the Gkela Zeka (Author, 2025).

چسبیده به بدن دارد، برخلاف بیشتر پیکرک‌های حیوانی گزارش شده از محوطه‌های نوسنگی دارای دو پا است و از سمت راست بدن دارای فرورفتگی در بدنه است. این ویژگی‌ها می‌تواند دلیلی بر نصب آن به جایی باشد. قطعات استخوان جانوری از دیگر یافته‌های این کاوش بود که شامل بخش‌هایی از استخوان‌های دراز، دو قطعه فک و دندان و یک قطعه شاخ بود. شواهد استخوانی، ازجمله یافته‌های با اهمیت در شناخت معیشت مردمان هر دوره می‌تواند باشد.

دوره مس‌وسنگ

همان‌گونه که در پیش گفته شد، دوره مس‌وسنگ قدیم در لرستان، برگرفته از نام تپه باغ‌نو در خرم‌آباد، «فرهنگ باغ‌نو» شناخته می‌شود. بیشتر سفال‌های این دوره از بررسی سطحی تپه یافت شد (تصویر ۶) و تنها سه نمونه از کاوش گمانه شماره ۱۰ تعیین حریم به دست آمد (تصویر ۸). در جریان بررسی سطحی و کاوش تعیین حریم، ۲۸ قطعه سفال شاخص مس‌وسنگ قدیم به دست آمد (بهرامی، ۱۴۰۴). سفال‌های این دوره دارای لبه‌های راست و کشیده و به دلیل پخت ناکافی و ناقص دارای خمیره خاکستری و آمیزه کاه هستند. ضخامت این سفال‌های دست‌ساز بیشتر معمولی و خشن هستند. پوشش سطح بیرونی آن‌ها نخودی یا نارنجی است که عمدتاً با تزئینات هندسی و به ندرت انسانی و احتمالاً گیاهی به رنگ سیاه و قرمز تزئین شده‌اند (تصاویر ۵ و ۶، جدول ۱). از مجموع سفال‌های سطحی گردآوری شده، در این پژوهش ۱۱ نمونه شاخص مورد بررسی قرار گرفته که همه آن‌ها از گونه‌های منقوش گروه IB معرفی شده توسط کایلر یانگ هستند. نمونه شماره ۱ لبه یک ظرف با ضخامتی خشن و مغزی پوک و پوشش نخودی بر دو طرف، دارای تزئین مثلث‌های آویزان بر لبه ظرف به رنگ سیاه است (تصاویر ۵ و ۶: ۱). این قطعه در بررسی‌های سطحی تپه‌های عسگرآباد خرم‌آباد (پرویز، ۱۳۸۷) و کوره بروجرد (پرویز، ۱۳۸۵: ۱۱۳) و دوره‌های I و II تپه سیلک کاشان یافت شده است (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۲۱؛ لوحه ۴۳، B۱۰ و ۲۲۲؛ لوحه ۴۴، D۳ و ۲۲۶؛ لوحه ۴۸، A۱). سفال شماره ۲، لبه یک کاسه با ضخامتی معمولی و مغزی پوک و پوشش نخودی نارنجی بر دو طرف، دارای تزئین نوارهای موازی و عمودی با موج نرم به رنگ سیاه است (تصاویر ۵ و ۶: ۲). مشابه این سفال در تپه سهیل بیگی ۱ خرم‌آباد (پرویز، ۱۳۸۷)، تپه عبدالحسین دلفان (Pullar, 1990: 167, Fig. 62)، چیا سبز کوه‌دشت (Schmidt et al., 1989: pl. 67: f) و دوره III تپه سیلک (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۴۲؛ لوحه ۶۴: ۱۶۶ و ۱۷۸۲؛ لوحه ۲۴۶؛ ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷) به دست آمده است. قطر دهانه این دو لبه به دلیل دست‌ساز و کوچک بودن قطعه، قابل اندازه‌گیری نبودند. سفال شماره ۳ با قطری ۱۳ سانتی‌متری لبه یک کاسه را نشان می‌دهد که به مانند دو قطعه پیش‌گفته دارای مغزی پوک با پخت ناقص و پوشش نخودی و تزئینی از نوار سیاه رنگ بر لبه است (تصاویر ۵ و ۶: ۳). این نمونه با سفال گزارش شده از عبدالحسین قابل مقایسه است (Pullar, 1990: Fig. 62: 20). سفال شماره ۴، یک قطعه بدنه ظرف با خمیره نخودی و پوشش گلی است که سطح بیرونی آن دارای تزئین باند و خال‌های سیاه رنگ است (تصاویر ۵ و ۶: ۴). این تزئین در فرهنگ باغ‌نو در تپه‌های سراب یاس خرم‌آباد (پرویز، ۱۳۸۷)، چیا سبز رومشکان در غرب لرستان (Schmidt et al., 1989: pl. 67: g) به صورت باند و نقطه در امتداد هم و در لایه Vc تپه گیان نه‌اوند به فراوانی برای پوشش بخشی از سطح ظرف (Contenau & Girshman, 1935: pls. 49, 50, 51, 52, 56) به کار رفته است. این نوع تزئین در سفال‌های سیلک III برای نشان دادن بدن پلنگ مورد استفاده قرار گرفته است (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۵۸؛ لوحه ۸۰، B۱ و D۱). در کل به نظر می‌رسد، این قطعه سفال با شواهد گزارش شده از گیان نزدیکی بیشتری دارد. یک قطعه بدنه ریز از مجموعه بررسی سطحی در بین مجموعه وجود دارد که دارای پوششی نارنجی با نقوش تیره است. نوارهای موازی و عمودی که با فاصله‌ای کم با نیم‌دایره‌های چسبیده به نوارها پر شده است. به دلیل کوچک بودن نمونه نمی‌توان با قطعیت

هندسی یا گیاهی بودن موتیف را تشخیص داد (تصاویر ۵ و ۶: ۷). نمونه قابل مقایسه هم از این سفال یافت نشد، ولی از نظر ویژگی‌های فنی و پوشش سفال کاملاً مانند قطعه شماره ۸ با نقوش ردیف انسان‌های درحال رقص گروهی و تزئین نردبانی است. قطعه شماره ۸ دارای خمیره‌ای خاکستری و پوشش نارنجی روشن بر بیرون، بخشی از بدنه یک ظرف را نشان می‌دهد. بر سطح پوشش نارنجی رنگ بیرون این ظرف، ترکیبی از نقوش هندسی نردبانی به شکل مورب و یک صحنه انسان‌های درحال اجرای مراسم گروهی به رنگ تیره در پایین سفال به شکل افقی دیده می‌شود. در صحنه انسانی، پنج نفر دیده می‌شوند که دستان‌شان را بر روی دوش نفرات کناری قرار داده‌اند. سر دو نفر سمت راست دقیقاً بر بالای تنه و سر سه نفر دیگر بر بالای تنه قرار ندارند. لباس نفر سمت چپی به دلیل آسیب وارد مشخص نیست، ولی از آن چهار نفر، دو نفر میانی لباسی بلند تا نزدیکی ساقی پا بر تن دارند و آن دو نفر دیگر فاقد لباس بلند هستند (تصاویر ۵ و ۶: ۸). شاید بازتابی از در کنار هم قرار گرفتن زنان و مردان در اجرای رقص گروهی است. رسمی که امروزه نیز در برگزاری این مراسمات دیده می‌شود. پیش از این یک نمونه دیگر از نقش انسانی درحال رقص گروهی متعلق به فرهنگ باغنو در تپه باغنو یافت شده است (بهرامی و فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۵: ۳۳، شکل ۴: ۳). نقوش انسانی در اواخر هزاره ششم و اوایل هزاره پنجم پیش از میلاد در مناطق وسیعی از جنوب غرب و غرب ایران ظاهر می‌شوند (Garfinkel, 2000: 69). این نقوش به رنگ قهوه‌ای و قهوه‌ای تیره سطح بیرونی و در مواردی لبه داخلی ظروف را پوشانده است. یانگ معتقد است که این نوع سفال پدیده‌ای کاملاً جدید و گونه سفالی منطقه‌ای است که تخمین دوره زمانی آن مشکل است (Young, 1966: 234). آخرین نمونه از مجموعه سفال‌های سطحی تپه قلزکه، یک قطعه بدنه ظرف با خمیره تیره و پوشش نخودی است که بر بیرون آن نقوش نردبانی اریب و افقی به صورت موازی به رنگ سیاه ایجاد شده است (تصاویر ۵ و ۶: ۹). نقوش موسوم به نردبانی در تعداد زیادی از فرهنگ‌های سفالی هزاره ششم و پنجم پیش از میلاد از جمله باغنو لرستان (Pullar, 1990: 165, Fig. 61: 25؛ پرویز، ۱۳۸۷)، گیان و Vc,b (Contenau & Girshman, 1935: pls. 40-44) و سیلک I و II (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۲۱؛ لوحه ۴۳، C۶ و ۲۲۶؛ لوحه ۴۸ A۶) رایج است.

از گمانه‌های تعیین حریم هم نمونه سفال‌های دوره مس و سنگ قدیم به دست آمد که بیشتر از نوع ساده بودند. از لایه‌های مس و سنگ یکی از گمانه‌ها سه قطعه سفال شاخص به دست آمد که ۲ عدد آن‌ها لبه ساده و یک بدنه منقوش بودند (تصویر ۸). به دلیل ریز بودن این دو قطعه، امکان بازسازی قطر لبه مقدور نبود. به همین دلیل، مقایسه آن‌ها با نمونه‌های مشابه برای ارائه تاریخ نسبی سخت است. با این وجود، با توجه به دارا بودن مغز خاکستری به دلیل پخت ناکافی امکان تعلق آن‌ها به دوره مس و سنگ قدیم بیشتر است (تصویر ۸: ۲ و ۳). شاید نمونه شماره ۱ که یک بدنه منقوش است در تاریخ‌گذاری مقایسه‌ای بهتر کمک کند. این قطعه با خمیره‌ای نخودی و شکننده و پخت ناکافی دارای پوشش نخودی روشن و آمیزه کاه و تزئینی به رنگ قهوه‌ای تیره است. نقش آن شامل باندهای افقی است که خطوطی به صورت اریب به مانند دندانۀ شانه به آن آویزان است (تصویر ۸: ۱). این نقش قابل هم‌سنجی با نمونه‌های گزارش شده از لایه Vc تپه گیان نهاوند (Contenau & Girshman, 1935: pls. 48, 49, 51)، سیلک III (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۴۵؛ الواح ۶۷ و ۶۸) و دوره II چشمه علی (علی محمداسفندیاری، ۱۳۷۸: ۴۳، جدول ۷: ۱۶) است.

بحث و تحلیل

خوشبختانه اطلاعات خوبی از دوره نوسنگی و مس و سنگ در منطقه زاگرس مرکزی و استان لرستان از طریق کاوش‌ها و بررسی‌های علمی باستان‌شناسی به دست آمده است. در تازه‌ترین تاریخ‌گذاری صورت‌گرفته، حجت دارابی دوره نوسنگی را به زیردوره‌های نوسنگی انتقالی (۸۰۰۰-۹۷۰۰ پ.م.)،

تصویر ۸: عکس و طرح نمونه سفال‌های مس‌وسنگ قدیم یافت شده از گمانه‌های تعیین حریم (نگارنده، ۱۴۰۴).
Fig. 8: samples of Early Chalcolithic pottery found in the excavations for determining the boundaries (Author, 2025).

جدول ۲: جدول مشخصات فنی گونه‌های سفالی تصویر ۸ (نگارنده، ۱۴۰۴).
Tab 2: Table of technical specifications of pottery varieties of Fig. 8 (Author, 2025).

ردیف	گونه	توصیف	گاه‌نگاری	مقایسه
۱	لبه	خمیره نخودی، پوشش نخودی‌روشن، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی، نقش هندسی؟	مس‌وسنگ قدیم	Contentau & Girshman, 1935: pls. 48,49,51; گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۴۵: الواح ۶۷ و ۶۸: علی محمد اسفندیاری، ۱۳۷۸: ۴۳: جدول ۷: ۱۶
۲	لبه	خمیره نخودی تیره، پوشش نخودی، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت ظریف	مس‌وسنگ	-
۳	لبه	خمیره نخودی، پوشش نارنجی‌روشن رقیق، پخت ناکافی، دست‌ساز، آمیزه ترکیبی، ضخامت معمولی	مس‌وسنگ	-

نوسنگی بی‌سفال (۷۰۰۰-۸۰۰۰ پ.م.) و نوسنگی باسفال (۶۰۰۰-۷۰۰۰ پ.م.) تقسیم کرده است (دارابی، ۱۴۰۳: ۸). صنایع سنگی این دوره در غرب ایران با نام «سنت معلقاتی» شناخته می‌شود (Kozłowski, 1994: 1999). صنایع سنگی دوره انتقالی نوسنگی زاگرس مرکزی در محوطه‌های شیخی‌آباد، چپاسبز شرقی و چغاگلان مورد شناسایی و مطالعه قرار گرفته است. در دوره انتقالی نوسنگی، ترکیبی از سنت‌های فرایارینه سنگی زارزی و معلقاتی در زاگرس رواج داشته و سنگ مادرهای هرمی شکل با یک یا دو سکوی ضربه، سنگ مادرهای بی‌شکل و مختلط مهم‌ترین شواهد در این دوره به شمار می‌روند؛ هم‌چنین، ریزابزارهای کول‌دار، کنگره‌دار و دندان‌دار دارای فراوانی بالایی هستند (Olszewski, 1996: 188). این وضعیت در لایه‌های زیرین چپاسبز (دارابی، ۱۳۹۲: ۲۰)، شیخی‌آباد (Vahdati Nasab et al., 2013: 127) و چغاگلان (Zeidi & Conard, 2013: 323) دیده می‌شود. این نمونه‌ها که به عنوان شاخص دست‌ابزاری دوره انتقالی نوسنگی اشاره شد، از میان حجم اندک دست‌ابزارهای تپه فلاژکه یافت شده است که شاید دلیلی بر تعلق به این دوره باشد؛ هرچند با توجه به ماهیت کاوش تعیین حریم، عدم امکان رسیدن به لایه‌های تحتانی تپه و عدم وجود داده‌های تاریخ‌گذاری مطلق، دست‌ابزارهای این پژوهش با استفاده از گونه‌شناسی و مقایسه مورد تحلیل قرار گرفته و ارائه تاریخ شروع استقرار تپه غیرممکن است. این مهم در کاوش‌های آینده روشن خواهد شد.

در سنت معلقاتی که هم‌زمان با دوره نوسنگی در آغاز هزاره هشتم پیش از میلاد است، تأکید بیشتر بر تولید تیغه و ریزتیغه‌های حاصل از برداشت فشاری و از سنگ مادرهای فشنگی است.

(Kozłowski, 1996). تأیید این نظر در محوطه‌های اصلی نوسنگی زاگرس مرکزی هم‌چون فاز شش چپ‌سبز شرقی (دارابی، ۱۳۹۲: ۲۰)، لایه‌های هزاره هفتم شیخی‌آباد (Vahdati Nasab et al., 127: 2013) و چغاگلان (Zeidi & Conard, 2013: 323) مورد تأکید قرار گرفته است. در میان مجموعه دست‌ابزارهای قلازکه نیز مهم‌ترین یافته‌ها متعلق به گروه تیغه‌ها و ریزتیغه‌ها در کنار سنگ مادرهای فشنگی است که به صورت ابزار و یا استفاده نشده به دست آمده‌اند. تیغه داس از مهم‌ترین یافته‌های دوره نوسنگی است. در بین این مجموعه نسبتاً کوچک، سه قطعه تیغه داس وجود داشت که اهمیت آن به رواج اهلی سازی کامل غلات در این دوره برمی‌گردد. این وضعیت در شیخی‌آباد (Vahdati Nasab et al., 2013: 120)، عبدالحسین (Pullar, 1990: 131) و در مقیاسی محدودتر از چپ‌سبز شرقی (دارابی، ۱۳۹۲: ۱۶) نیز دیده می‌شود. با وجودی که عمده سنگ خام به کار رفته در تولید دست‌ساخته‌های سنگی در قلازکه متعلق به سنگ چرت و کمتر فلینت بود، ولی از سنگ ابسیدین به رنگ خاکستری تیره نیز به صورت محدود در تولید دست‌ابزارهای این دوره استفاده شده است. براساس مطالب پیش‌گفته، مطالعات نشان داده که منابع این سنگ در منطقه وجود ندارد و به احتمال زیاد به مانند دیگر محوطه‌های نوسنگی زاگرس مرکزی و جنوب غرب ایران از منابع نمرودداغ در جنوب شرق ترکیه تأمین می‌شده است (Renfrew, 1969: 430; Darabi & Glascock, 2013). از آنجایی که نمونه‌هایی یافت‌شده تولیدی از تمامی این سنگ‌ها به صورت سنگ مادر، ابزار و دورریز در قلازکه به دست آمده است، شاید بتوان با قطعیت گفت که فرآیند تولید در خود محوطه انجام می‌گرفته است. درخصوص روند ورود سنگ ابسیدین به مناطق غربی ایران، دارابی معتقد است که منبع از طریق کردستان عراق و توسط جوامع کوچ‌رو وارد شده و در میان محوطه‌ها پراکنده شده‌اند (Darabi & Glascock, 2013). حجت دارابی (۱۴۰۳)، نوسنگی با سفال را بین ۷۰۰۰ تا ۶۰۰۰ پ.م. تاریخ‌گذاری کرده است. از تپه قلازکه نمونه سفال‌های گونه رواهل یافت شد که باتوجه به همانندی‌شان با سفال‌های تپه علی‌کش دهلران (بهرامی و محمدیان، ۱۴۰۳)، به احتمال زیاد در همین بازه زمانی شاهد تداوم استقرار از نوسنگی بی‌سفال به نوسنگی باسفال در محوطه هستیم. ظهور پیکرک‌های گلی در خاور نزدیک از بازندهای بارز فرهنگ نمادین در دوره نوسنگی است که در محوطه‌هایی نوسنگی منطقه گزارش شده‌اند (Braidwood et al., 177: 1990; Pullar, 1990: 377; 1983). پیکرک گلی یافت‌شده از قلازکه می‌تواند دلیلی بر اهمیت استقرار نوسنگی محوطه و وجود جنبه‌های نمادین و آئینی در محوطه باشد که کشف جوانب بیشتر آن مستلزم کاوش علمی و گسترده‌تر است.

براساس آنچه در پیش آمد، سفال‌های یافت‌شده در تپه قلازکه متعلق به فرهنگ باغنو و گیان V که قابل مقایسه با نمونه‌های سفالی هم‌زمان فلات مرکزی هستند. کایلر یانگ سفال‌های این دوره را در دو گروه IA و IB معرفی نموده است. سفال‌های گونه IA یانگ از نوع سفال با آمیزه کاه و نخودی است که معمولاً دارای دیواره‌ای ضخیم هستند که یانگ آن‌ها را با عنوان -سفال‌های اولیه با آمیزه کاه- معرفی نموده است و گروه IB با همان مشخصات، ولی از نوع منقوش می‌داند (Young, 1966: 230). گاف از این سفال‌ها با عنوان -سفال‌های اولیه- یاد نموده است (Goff, 134: 1971). این نوع سفال در چپ‌سبزه و چپ‌زرگران کوه‌دشت (Schmidt et al., 1989; Goff, 1971)، لایه‌های فوقانی تپه عبدالحسین (Pullar, 1990) و محوطه‌های بسیاری در شهرستان‌های مختلف لرستان نیز گزارش شده است. یادآور می‌شود، لایه‌های استقرار نوسنگی تپه عبدالحسین به دوره نوسنگی بی‌سفال تعلق دارد و سفال‌های معرفی‌شده مربوط به فرهنگ باغنو است و ارتباطی با فرهنگ‌های سفالی دوره نوسنگی در زاگرس مرکزی و لرستان ندارد (Bahrami & Abbasnejad Serešti, 2017). فرانک هول، براساس یک تاریخ‌گذاری رادیوکربن آن‌را متعلق به ۴۸۹۵-۵۴۲۰ پ.م. تاریخ‌گذاری نموده است (هول، ۱۳۸۱: ۱۳۸، جدول ۳) و معتقد است که باغنو

قدیمی‌تر از تاریخ‌های رادیوکربن آن است و آن را با سامره و عبید قدیم در بین‌النهرین هم‌زمان دانسته است (Hole, 2007: 71-72). گاف نیز به تشابهات بین این سفال‌ها با فرهنگ سامره اشاره نموده است (Goff, 1971: 134) و مک‌دانلد، براساس یک تاریخ‌گذاری رادیوکربن، قدمت باغ‌نو را ۴۲۵۰ پ.م. دانسته و سفال‌های آن را با سفال‌های تپه C سه‌گابی و گیان VA، سیلک I، II، قلعهرستم در بختیاری و نیز باکون A در فارس قابل‌مقایسه دانسته و معتقد است که قدمت باغ‌نو احتمالاً به نیمه دوم هزاره پنجم پیش‌ازمیلادی رسد (McDonald, 1979: 530). احمد پرویز معتقد است، می‌توان سفال باغ‌نو را درون مرحله‌ای انتقالی از اواخر نوسنگی متأخر تا دوره مس‌وسنگ قدیم، که فاصله سراب جدید تا گیان VA را پر می‌کند، جای داد (پرویز، ۱۳۸۷). به نظر می‌رسد شباهت این سفال‌ها امری کلی بوده و این فرهنگ‌ها از نظر زمانی باهم هم‌خوانی ندارند (بهرامی و فاضلی، ۱۳۹۵). شباهت‌های بین سفال باغ‌نو با نمونه‌های سیلک I، II و III واضح و روشن است. این دوره‌ها بین ۶۰۰ تا ۴۰۰ پ.م. و به دوره‌های نوسنگی جدید، مس‌وسنگ انتقالی و مس‌وسنگ قدیم تقسیم شده‌اند (فاضلی، ۱۳۸۵). متأسفانه از آنجایی که هنوز تاریخ‌گذاری مطلق و متعدد از لایه‌های فرهنگ باغ‌نو به دلیل عدم وجود یک کاوش علمی به دست نیامده است، مجبوریم به همین گاهنگاری مقایسه‌ای بسنده کنیم. یکی از نقشامیه‌های این مجموعه، سفال با نقش انسان‌های در حال اجرای مراسم رقص گروهی است. «گرفینکل» تاریخ این نقوش را به اواخر هزاره ششم پیش‌ازمیلاد (Garfinkel, 2000: 69)، هول و همکارانش این نقوش را مربوط به فاز مهمه (Hole, 1969: 157) با گسترش در دوره سوزیانای C، رأس‌الامیه و اریدوی XII (Ibid: 61) مربوط به نیمه نخست هزاره پنجم (۴۶۰۰-۴۸۰۰ پ.م.) می‌داند (هول، ۱۳۸۱: ۱۳۴، جدول ۲)؛ هم‌چنین، نقوش انسانی در حال رقص از محوطه‌های فلات مرکزی (سیلک 5-III، قبرستان II و چشمه علی III2) (گیرشمن ۱۳۷۹: ۲۵۳، لوح ۷۵؛ علی محمداسفندیاری، ۱۳۷۸: ۵۸) و برخی محوطه‌های لرستان مثل؛ چپازرگران کوه‌دشت (Goff, 1971: 136, fig. 2: 8)، چپاسبز رومشکان (Ibid: Fig. 2: 42) و لایه VA گیان نهاوند (Contenau & Girshman, 1935: Pl. 43) که به ۴۵۰۰ پ.م. تاریخ‌گذاری شده (Goff, 1971: 134)، گزارش شده است. «گیرشمن» هم سفال‌های گیان Va، Vb و Vc را که سفال‌های این پژوهش با آن‌ها مقایسه شده است، با سفال‌های سیلک II و III، یعنی تاریخی بین ۵۳۰۰ تا ۴۰۰۰ پ.م. قابل هم‌سنجی دانسته است (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۹۴). فرانک هول، تعداد زیاد محوطه‌های این دوره را نشانه وجود کشاورزان یکجانشین دانسته که می‌توانسته‌اند در مراتع ارتفاعات بالادست نیز رفت‌وآمد کنند (Hole, 2007: 72).

نتیجه‌گیری

براساس آنچه در پیش‌گفته شد، تپه قلازکه استقرار طولانی از دوره نوسنگی بدون سفال در پیش از هزاره هفتم تا پایان هزاره پنجم پیش‌ازمیلاد را دربر می‌گیرد. حضور سنگ‌مادرهای بی‌شکل، هرمی و مختلط در این مجموعه، در کنار کنگره‌دارها و دندانه‌دارها، احتمال استقرار در دوره نوسنگی انتقالی در پیش از هزاره هشتم پیش‌ازمیلاد را نشان می‌دهد. حضور و فراوانی ابزارهای ساخته‌شده بر روی تیغه‌ها و ریزتیغه‌ها از جمله تیغه‌های داس به همراه سنگ‌مادرهای فشاری شبه‌فشنگی و فشنگی یک‌سویه بازتابی از وجود یک جامعه کشاورز احتمالی در تپه قلازکه در هزاره هشتم پیش‌ازمیلاد است. قلازکه به مانند بسیاری از محوطه‌های نوسنگی غرب ایران در این دوره وارد تعاملات فرمانطقه‌ای و دریافت و تولید دست‌ابزارهای ساخته‌شده از سنگ ابسیدین شده است. با توجه به گستره محوطه به بیش از ۳ هکتار، این جامعه کشاورز به احتمال یک‌جانشین بوده است. تاکنون استقرار مربوط به این دوره با این گستره در لرستان شناسایی نشده و شاید قلازکه را بتوان یکی از گسترده‌ترین محوطه‌های نوسنگی غرب ایران

به‌شمار آورد. یافت‌شدن پیکرک حیوانی از یک کاوش محدود، می‌تواند نشانه‌ای از جامعه‌ای با ابعاد آئینی و نمادین باشد. از دیگر ویژگی‌های با اهمیت تپه قلازکه، وجود دوره‌نوسنگی باسفال در ادامه‌نوسنگی بی‌سفال است که می‌تواند در توضیح چگونگی انتقال بین این دو دوره را در هزارهٔ هفتم پیش‌ازمیلاد در منطقه و تفاوت در صنایع ابزاری و معیشت مردمان آن راهگشا باشد. دیگر ویژگی برجستهٔ تپه قلازکه استمرار استقرار از نوسنگی به مس‌وسنگ قدیم است که شواهد سفالی مطمئنی از فرهنگ باغنو و احتمالاً گیان V یافت شد. شاید یکی از مهم‌ترین پرسش‌ها در باستان‌شناسی لرستان و غرب ایران، یعنی زمان، چرایی و چگونگی انتقال از نوسنگی به مس‌وسنگ و جنبه‌های زیستی آن‌را در کاوش‌های علمی قلازکه بتوان پاسخ داد. براساس داده‌های موجود تپه قلازکه تا اواخر هزارهٔ پنجم پیش‌ازمیلاد مسکون بوده و پس از آن متروک می‌شود؛ درنهایت، شناخت دقیق از زمان و جنبه‌های مختلف زندگی در قلازکه نیازمند کاوش‌های علمی و ارائه تاریخ‌گذاری مطلق از آن است.

سپاسگزاری

در پایان، نویسنده برخود لازم می‌داند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نماید.

تضاد منافع

نویسنده ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارد.

پی‌نوشت

۱. «فرانک هول» در مقاله منتشرشده در سال ۲۰۰۷م. به فازبندی فرهنگ‌های پیش‌ازتاریخ درهٔ خرم‌آباد پرداخته است. از آنجایی‌که در این فازبندی، دورهٔ نوسنگی باسفال غایب بود و نگارنده در پژوهش‌های خود این دوره را شناسایی نموده است، پیش از این در مقاله‌ای به معرفی آن در چارچوب فرهنگ‌های نوسنگی و مس‌وسنگ لرستان پرداخته است (بهرامی و فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۵).

کتابنامه

- بهرامی، محمد؛ و فاضلی‌نشلی، حسن، (۱۳۹۵). «مروری بر وضعیت باستان‌شناسی دژه خرم‌آباد در دورهٔ نوسنگی و مس‌وسنگ». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۶ (۱۰): ۴۶-۲۷.
<https://doi.org/10.22084/nbsh.2016.1545>
- بهرامی، محمد، (۱۴۰۴). «گزارش دو فصل کاوش گمانه‌زنی به‌منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم تپه قلازکه شهرستان خرم‌آباد، لرستان». مرکز اسناد میراث فرهنگی لرستان. (منتشر نشده).
- بهرامی، محمد؛ و محمدیان، محمدرضا، (۱۴۰۳). «پیوندهای فرهنگی لرستان و جنوب غرب ایران در دورهٔ نوسنگی با تکیه بر شواهد باستان‌شناسی». پژوهش‌های باستان‌شناسی زاگرس، ۱ (۲): ۷۱-۴۸.
- پرویز، احمد، (۱۳۸۵). «گزارش بررسی دشت سیلاخور شهرستان بروجرد». جلد نخست، دهستان چالان‌چولان. (منتشر نشده)
- پرویز، احمد، (۱۳۸۷). «گزارش بررسی و شناسایی دهستان کره‌گاه غربی شهرستان خرم‌آباد». مرکز اسناد میراث فرهنگی لرستان. (منتشر نشده).
- دارابی، حجت، (۱۳۹۲). «صنایع سنگی محوطه چیا سبز شرقی، سد سیمره؛ تغییرات تکنولوژیکی

- از دوره انتقالی نوسنگی به نوسنگی بی‌سفال در غرب ایران». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۳، (۵): ۲۴-۷. https://nbsh.basu.ac.ir/article_712.html
- دارابی، حجت، (۱۴۰۳). «تغییرات زیستگاهی دوره نوسنگی بی‌سفال در زاگرس مرکزی». پژوهش‌های باستان‌شناسی زاگرس، ۱ (۱): ۲۰-۱.
- فاضلی‌نشلی، حسن، (۱۳۸۵). باستان‌شناسی دشت قزوین از هزاره ششم تا هزاره اول قبل از میلاد. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- علی محمداسفندیاری، آرمیدخت، (۱۳۷۸). جایگاه فرهنگ چشمه‌علی در فلات مرکزی ایران. تهران: انتشارات معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۷۹). سیلک کاشان. ترجمه اصغر کریمی، جلد اول، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- مک‌کارتیر، سوزان فاستر، (۲۰۰۷). نوسنگی. ترجمه: حجت دارابی و جواد حسین‌زاده (۱۳۹۰). تهران: انتشارات سمیرا.
- هول، فرانک، (۱۳۸۱). «باستان‌شناسی دوره روستانشینی». در: باستان‌شناسی غرب ایران، به‌کوشش: فرانک هول، ترجمه زهرا باستی، تهران: انتشارات سمت.

References

- Algaze, G., (1993). *The Uruk world System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamia Civilization*. Chicago: University of Chicago press.
- Ali Mohammad Esfandiari, A., (2009). *The Place of Cheshme Ali Culture in the Central Plateau of Iran*. Research Deputy Publications of the National Cultural Heritage Organization, Tehran (in Persian).
- Bahrami, M., (2024). "Cultural Links between Lorestan and Southwest Iran in the Neolithic Period Based on Archaeological Evidence". *Zagros Archaeological Research*, 1 (2): 48-71. (in Persian).
- Bahrami, M., (2014). "Report of Two Seasons of Speculative Exploration to Determine the Area and Proposed Boundary of Qala Zeke Tape in Khorramabad County, Lorestan". Lorestan Cultural Heritage Documentation Center. (Unpublished), (in Persian).
- Bahrami, M. & Abbasnejad Serešti, R., (2017). "The Role of Environmental Factors in Settling Neolithic Sites in Luristan, Iran". *Intl. J. Humanities*, 24 (1): 1-17.
- Bahrami, M., Sabzi Doabi, M. & Nikzad, M., (2012). "Note on Three Neolithic Sites in Pish-e Kuh Region, Central Zagros". *NEO-LITHIC 1/12 The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research*, Berlin: 8-14.
- Bahrami, M. & Fazeli-Nashli, H., (2016). "A Review of the Archaeological Status of the Khorramabad Valley in the Neolithic and Chalcolithic Periods". *Scientific-Research Quarterly of Iranian Archaeological Research*, 6 (10): 27-46. (in Persian). <https://doi.org/10.22084/nbsh.2016.1545>
- Bar-Yosef, O., (2001). "From Sedentary Foragers to Village Hierarchies: The Emergence of Social Institutions". in: G. Runciman (ed.), *The Origins of Human Social Institutions*, Royal Society and British Academy. London: 1-38.

- Braidwood, L. S., Braidwood, R. J., Howe, E., Reed, Ch. A. & Watson, P. J., (1983). *Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks*. The University of Chicago Oriental Institute Publications, Vol. 105.
- Braidwood, R., Howe, B. & Reed, C. A., (1961). "The Iranian Prehistoric project". *Science*, 133: 2008-2010.
- Contenau, G. & Ghirshman, R., (1935). *Fouilles du Tèpè-Giyan Près de Néhavand 1931 et 1932*. Musée du Louvre, Département des Antiquités Orientales, Série Archéologique 3, Paris: Paul Geuthner.
- Darbi, H., (2004). "Habitat Changes in the Neolithic in the Central Zagros". *Zagros Archaeological Research*, 1 (1): 1-20.
- Darabi, H., (2012). "Towards Reassessing the Neolithization Process of Western Iran". *Documenta Praehistorica*, 39: 03-110.
- Darbi, H., (2013). "Stone Industries of the East Chiasbez Site, Seymareh Dam; Technological Changes from the Transitional Neolithic to the Neolithic in Western Iran". *Journal of Iranian Archaeological Research*, 5 (3): 24-7. (in Persian). https://nbsh.basu.ac.ir/article_712.html
- Darabi, H., (2015). *An Introduction to the Neolithic Revolution of the Central Zagros, Iran*. BAR International Series 2746, Oxford.
- Darabi, H. & Glascock, M., (2013). "Source of Obsidians Found at East Chia Sabz". *Journal of Archaeological Science*, 40: 3804-3809.
- Darabi, H., Bahramiyan, S., Ghobadizadeh, H., Sheikhi, J. & Eskandari, M., (2024). "An Interim Report of the New Excavations at the Neolithic Site of Chogha Golan, Ilam Province, Western Iran". *Journal of Archaeological Studies*, 16(2): 51-67. (in Persian).
- Darabi, H., Naseri, R., Young, R. & Fazeli, H., (2011). "Absolute chronology of East Chia Sabz: A Pre-Pottery Neolithic Site in western Iran". *Documenta Praehistorica*, 38: 255-265.
- Fazeli Nashli, H., (2006). *Archaeology of the Qazvin Plain from the 6th to the 1st millennium BC*. University of Tehran Press, Tehran. (in Persian).
- Garfinkel, Y., (2000). "The Khazineh Painted Style of Western Iran". *Iran*, 38: 57-69.
- Ghirshman, R., (2000). *Silk Kashan*. Translated by: Asghar Karimi, Vol. 1, National Cultural Heritage Organization Press, Tehran. (in Persian).
- Goff, C., (1971). "Luristan before the Iron age". *Iran*, 9: 131-152.
- Henrikson, E. F., (1985). "An Updated Chronology of the Central Zagros Chalcolithic". *Iran*, XXIII: 63-123.
- Henrikson, E. F., (1991). "The Chalcolithic Period in the Zagros Highlands". in: *Encyclopedia Iranica*, vol. 4, Fase 3, Ceramic IV: 278-282.
- Hole, F., (2007). "Cycles of Settlement in the Khorramabad Valley in Luristan, Iran". in: *Settlement and Society Essays Dedicated to Robert McCormick Adams*, Edited

by: Elizabeth C. Stone, Cotsen Institute of Archaeology, University of California. Los Angeles and the Oriental Institute of the University of Chicago. pp. 63-82.

- Hole, F., Flannery, K. V. & Neely, J. A., (1969). *Prehistory and Human Ecology of The Deh Luran plain*. Memoir No. 1. Ann Arbor: University of Michigan Museum of Anthropology.

- Kozlowski, S. K., (1994). "Chipped Neolithic industries at eastern wing of the Fertile Crescent (Synthesis Contribution), Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent". in: Gebel H. G. and Kozlowski S. K.(eds.), *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 1*, Berlin, ex Oriente: 143-171.

- Kozlowski, S. K., (1996). "From Zawi Chemi to M'lefaat Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent and their Contemporaries in Adjacent Regions". in: S. K. Kozlowski and H. G. Gebel (eds.), *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3*, Berlin, ex Oriente: 175-82.

- Levine, L. & Young, C. J., (1986). "A Summary of the Ceramic Assemblages of the Central Western Zagros from the Middle Neolithic to the Late Third Millenium BC". *Colloques Internationaux CNRS, Prehistoire de la Mesopotamie*: 15-53, Editions du CNRS. Paris, 1986.

- Matthews, R., Mohammadifar, Y. & Matthews, W., (2013). "From Hunter-Forager to Former-Herder in the Central Zagros: Research Context, Issues, and Methods". in: R. Matthews, W. Matthews and Y. Mohammadifar (eds.), *The Earliest Neolithic of Iran: 2008 Excavations at Sheikh-e Abad and Jani: Central Zagros Archaeological Project*, Oxbow Books. Oxford: UK: 1-11.

- Mc Donald, M. M. A, (1979). "An Examination of Mid-Holocene Settlement Patterns in the Central Zagros Region of Western Iran". Ph.D. diss., University of Toronto.

- McCarter, S. F., (2007). *Neolithic*. Translated by: Hojjat Darabi and Javad Hosseinzadeh (2011). Tehran: Samira Press.(in Persian).

- Moradi, B., Mashkour, M., Eghbal, H., Azadeh Mohaseb, F., Ghassimi, T., Rahmati, E., Vahdati, A. A., Gratuze, B. & Tengberg, M., (2016). "A Short Account of Kelek Asad Morad: A Pre-Pottery Neolithic Site in Pol e Dokhtar, Luristan". in: *The Neolithic of the Iranian Plateau Recent Research*, Edited by: Kourosh Roustaie and marjan Mashkour, *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 18*, Berlin, ex or iente.

- Olszewski, D. I., (1996). "The Lithic Transition to the Early Neolithic in the Zagros Region: Zarzian and Mlefatian Industries". *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent and their Contemporaries in Adjacent Regions*, Kozlowski S. K. and Gebel H. G. (eds.), *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3*, Berlin, ex Oriente: 183-92.

- Parviz, A., (2006). *Report on the Survey of Silakhor Plain in Borujerd County*. Vol. 1, Chalancholan Village, (unpublished), (in Persian).

- Parviz, A., (2008). "Report on the Survey and Identification of the Western Korehgah Village in Khorramabad County". Lorestan Cultural Heritage Documentation Center. (unpublished), (in Persian).
- Pullar, J., (1990). *Tepe Abdul Hossain: A Neolithic Site in Western Iran, Excavations 1978*. BAR International Series 563. Oxford.
- Renfrew, C. L., (1969). "The Sources and Supply of the Deh Luran Obsidian". in: Hole, F., Flannery, K. V., Neely, J.A., (eds.), *Prehistory and Human Ecology on the Deh Luran Plain, Memoirs of the Museum of Anthropology*, No. 1. The University of Michigan Press, Ann Arbor: 429-434.
- Schmidt, E. F., Van Loon, M. N. & Curvers, H. H., (1989). *The Holmes Expedition to Luristan*. Vol. 2, Oriental Institute Publications 108, Chicago.
- Vahdati Nasab, H., Jayez, M., Qorbani, H. R., Darabi H. & Taylor, H., (2013). "Preliminary Techno-Typological Analysis of Chipped Stone Materials from Sheikh-e Abad". *The Earliest Neolithic of Iran: 2008 Excavations at Sheikh-E Abad and Jani*, Matthews, R., Matthews, W., Mohammadifar, Y. (eds.), Oxbow Books, Oxford, UK: 117-129.
- Young, T. C., (1966). *Survey in Western Iran 1961*, *Journal of Near Eastern Studies*. 25A.
- Young, T. C., (1969). *Excavation at Godin Tepe*. first progress report, Royal Ontario Museum.
- Zeidi, M. & Conard, N. J., (2013). "Chipped stone artifacts from the aceramic Neolithic site of Chogha Golan, Ilam Province, western Iran, Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East". Borrell F., José Ibanez, J. & Moliş M. (eds.), *Bellaterra (Barcelona): Universitat Autònoma de Barcelona*, Servei de Publicacions: 315-326.